

BÁCSORSZÁG

I. évf., 1. szám • 1995. június 8.

A TARTALOMBÓL

*Vajdasági
honismereti
szemle*

Gyöngyösbokréta, 1936
Bortány volt Bodrog vára?
Zentai szobor a budai várban!
Úrnapi körmenet Kupuszinán
Miért római az antik kerámia
Gyelmis-regény, folytatásokban
Gerecze Péter és az aracci
Pusztatemplom
Fohász Szent Ambrushoz
A szép illusztrációk egy régi
bánati műhelye
Adom tuttára mindennek...
Az új Bodrogh vármegye
Szabadkai és palicsi emlékfák

ACZEL HENRIK 1995

GYÖNGYÖSBOKRÉTA, 1936

AZ ELSŐ RATÓÜNNEPSÉGET ÉS GAZDANAPOT – ennek keretében a népi táncosportok és lakodalmi népszokások rendezvényét – 1936. június 14-én tartották meg Gomboson (Bogojev). A lelkes szervezők és rendezők, a Gazdák tagjai, de nem csak ők, az egész falu lakossága gondoskodott a magyaros vendégfogadásról, a falu és életének bemutatásáról. Nagy népszerűségre volt.

Az Újvidéken megjelenő Reggeli Újság 1936. június 16-án három oldalon képekkel illusztrálva számolt be az eseményekről. A zombori Új Hírek június 21-i számában A felejthetetlen bogojevói ünnep címmel szintén fényképekkel tűzdelt cikkben tudósított.

Tizennyolc éves voltam akkor. Szerettem a táncot, a népviseletet, ezért is lettem a Gyöngyösbokrétá táncosport tagja. S most, hogy elővettem az egykori újságokat és fényképeket, újra átéltem a valamikori eseményeket. (Nem véletlen, hogy a meghívón Bogoevó szerepel és nem Gombos; hogy nem említi a lakodalmi népszokásokat, a népi táncosportok bemutatkozását. Tilos volt.)

Június 14-én szegedi zenére ébredt a falu. Az eseményeket megelőző héten a fogatos kocsik gazdái szorgalmasan hordták a Dunapárti erdőkből a frissen vágott fű- és nyárfaágakat. A falu széli legelőkön állítottak fel egy lombsátorat, annak hívőseiben várták a vendégeket. A zenés ébresztő után a kocsik elindultak a falutól három kilométerre levő vasútállomásra, az érkező vendégekért. A kocsikat ingbe-gatyába, panyókára vetett zsinóros mentében, árvalányhajas kalapban, 12 lovas bandérium vezette. A vendégek és a helybeliek először szentmisén vettek részt, utána népviseletbe öltözött lányok és legények, a falu apraja-nagyja várta őket a lombsátor előtt.

AZ ARATÁS

Rövid pihenő után a hat pár versenyző (hat kaszáslegény és hat marokszedő lány) – a vendégektől és a kíváncsi lakosságtól kísérve – zeneszóval indult a kijelölt búzatábla felé. Miután elfoglalták helyüket megkezdődött az aratás. A verseny ifj. Loboda Fábián és Kálóci Ilona nyerte meg. Kilenc kéve búzát vágtak le, kévébe kötötték, kepebe rakták és a legstílusban hagyták a tarlót. Mindössze 8,55 perc alatt végeztek. A többi versenyző is csaknem hasonló idővel fejezte be a munkát.

KÉSZÜL AZ EBÉD

A lomsátor közelében a halászek bográcsban főzték a "bogojai halászlét"; ügyes háziasszonyok sütötték a fánkot, mások terítették a közös ebédhez. Mindenki kedvre ehett. Fogyott az erdői bor. Szólt a fuvószene. Voltak, akik már ebédide alatt daloltak, táncoltak.

Ebéd után Tamaskó József mészár, a Gyöngyösbokrétá és a népi táncok bemutatójának eszmei megalkotója, ismertette az általa kikísérletezett kétcsaládos vándorkaptárát.

NÉPITÁNC-BEMUTATÓ: A GYÖNGYÖSBOKRÉTA

Az ünnepségre meghívták a környező falvak: Doroszló, Kupusza (Bácskertes) és Szilágyi (Sviljojevo) táncosportjait is. Nagy tapasztalattal az elsőként fellépő doroszlói táncosokat, akik a csőzstáncot, a padrakatát, a fenyegetőst, a gólyatáncot és a friss csárdást mutatták be. Többször ismételték. A kupuszinai egyedülálló népviseleteikben mutatkoztak be. Nagy tapasztalattal érkeztek is, „Hogy vőt” kiáltással lehetett hallani. A szilágyai szintén látványos népviseleteikben – a lányok leeresztett hosszú hajjal és fehér, a legények feketehűbában – mestersen ropták a táncot, főleg a gyorscsárdást. Többször visszatáncolták őket. A bogojai (gombosi) lányok tizenketten a tőkümtáncot járták énekelve, zene nélkül. Érdemes tánc ez, állítólag köze volt a tűz ugrálásához. A másik csoport leírásra ütöttek, szízes népviseletbe öltözött kislányt vitt, és azt énekelte: „most vizsik, most vizsik Buborkáné lányát”. Az öt párból álló felnőtt táncscsoport a lassú topogóst, a kiskobakózt, a nagykobakózt, a csalogatót, a csirajűbóst, a gyorsuló friss csárdást mutatta be – fergeteges taps közepette. A lakodalmi népszokások bemutatója – a dalis vőlegény, a szépséges menyasszony, a nyoszolyós lány, a vőfélek, az öröm- és siralomanyák, -apák – a falusi lakodalom minden mozzanatát és kellékét felsorakoztatta. Közben elkészült a báránypaprikás, az öreg vőfély lakodalmi rigmusokkal beköszöntötte a vacsorát, amit menyecske tánc követett. Mindenki táncolt, még a 87 éves Bacsó Mári is. Menni is.

AZ ELVETETT MAG KIKELT ÉS SZÁRBA SZÖKKENT

Az indulásról és a mozgalom céljairól 1936-ban a Kalangya folyóiratban Kende Ferenc többek között így ír: „Mint jótékonyan

üditő hős hullám gyűrűzik a Dunabánságon keresztül a Gyöngyösbokrát. Lelkünk kert füstözött benne és vidámituk szívünk. Szépséges nótáikon elborongunk, vig dalai pezsditnek. Táncuk üteme vérünk iramlását gyorsítja és veselelt káprázatos színei szemünköt kacagatja... A mi Gyöngyösbokránk üde és friss. A szeretet keltette életre... Népünk megnyilatkozása ez, természetes öszténiségeiben, kedves egyszerűségében."

Ötvenkilenc év után jóleső érzéssel gondolnak a Gazdakör még élő kezdeményezői, a rendezők, a közseg lakossága, nem utolsósorban a doroszlói, kupuszinai, szilágyi és gombosi táncosok arra, hogy 1936. június 14-én Gomboson nem csak arattak – vetettek is. Egy nemes mozgalom magját, amely ma is bőségesen ontja gyümölcsét.

A meghívó

BORTÁNY VOLT BODROG VÁRA?

BÁCSKA NYUGATI, DUNA MENTI RÉSZÉ vízben, erőden mindig gazdag terület volt, amelynek egyik meghatározó eleme a Vajas-ér, a Duna egyik mellékága. Ez az ág ma már nem, de egykor egy hosszú, összefüggő rendszert képezett, amely a Kalocsa melletti Foktónál vált ki a főmederből és Baját, Bezánt, Gomost, Bácsot, Vajszkát érintve Palánka közelében szakadt ismét a Dunába.

A Vajas-ér már nevében viseli a gazdagságot, a bőséget, amennyiben a „vaj” szó, mint ősi örökség egészen a finnugor korból származik és zsir, vaj, olaj (zsiradék) megjelölésre szolgált, és szolgált ma is. Ez nem tulajdonítható véletlennek, hiszen az érintett terület a mindennapi élethez szükséges minden természeti adottsággal – hallal, vaddal, termőfölddel – rendelkezik, amelyen, ennél fogva, az elmúlt évszázadok, sőt évezredek során gazdag települések keletkeztek. Ilyenek voltak Bodrogonostor (Bački Monoštor) vagy Bács, de említhetjük Hajszentlőrincet vagy Aranyánt is, amely két jelentős település úgy eltűnt, hogy még helyük is tisztázásra vár. A Vajashoz tartozó holtágak, morotvák a középkor folyamán az ország legkiválóbb halastavainak számítottak, ezek birtoklásáért a hatalmasságok és az egyházak állandó versengésben álltak. Az okiratok tanúsága szerint Aranyánban varsákkal fogták a halat, a település környékén tölgyesek voltak, a csestei és bodrogi halászköföldet is műveltek, de más településeken disznólegelőket említenek és lovaszokról is szó esik.

Bácska területén a középkor folyamán két vármegye volt. Délen Bács vármegye, amelynek a központja Bács vára volt (lásd: Bácsország, 1995. május 4.), valamint Bodrog vármegye, amely Bácska északi részét foglalta magába, azzal, hogy amíg Bács még ma is élő település, addig Bodrog, Aranyánhoz hasonlóan eltűnt, nem létezik, egykori fekvéséről is csak feltételezések vannak.

A múlt század nyolcvanas éveiben, amikor az ezredéves évfordulóra való készülődés közben a történelmi kutatások nagy lendületet kaptak, élénk vita keletkezett arról, hogy hol fektett Bodrog vára. Zombori értelmiségi körökben és az újságok hasábjain különböző nézetek hangzottak el, vélemények láttak napvilágot. Ennek a vitának a kiváltója elsősorban Donozslovics Vilmos volt, aki 1881-ben egy újságcikken lelkendezve közölte, hogy megtalálták a keresett vár romjait.

Saját leírása szerint, pár évvel korábban, még amikor diákoskodott, arról vitatkoztak (nyilvánvalóan valamelyik tanárjuk sugallatára), hogy a Bodrog név miből vezethető le, egy vár nevéből vagy a Bodrog folyó nevéből. Az eldöntetlen vita nyomán később a „várpárt” bizottságot alakított, s feladatul tűzte ki a kérdés tisztázását. Valahol egy vázlatot találtak, amelyen egy ismeretlen várom volt feltüntetve, valahol Zombortól északnyugatra. Így kezdődtek el a kutatások Monostorszeg környékén, ahol egy idős sokák

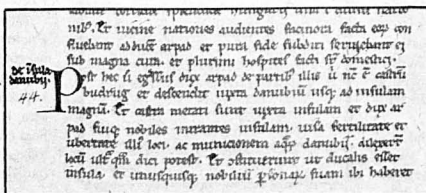
ember hajlandó volt megmutatni a helyet, ahol ő régi romokat látott. A csoportot elvezette a bezdáni erdőbe, arra a helyre, amelyet a környékiek emberemlékezet óta Bortányknak neveztek. Az ott látott maradványok, romok, földhányások, nagy árkok annyira fellelkesítették a kutatókat, hogy minden kritika nélkül ráfogták a romokra, hogy azok Bodrog romjai. Meggyőződésüket széles körben propagálták, habár rögtön akadtak hitetlenkedők is, akik bizonyos tényezőkre hivatkozva kifejezték kételyeiket.

A felfedezők elképzelése nem állta ki a józan, tudományos kritikát, mert az egészbe nem kalkulálták bele azt, hogy a hozzáférhető korabeli dokumentumokban gyakran fordul elő egy Barthan, Barchan, Borthanek nevű településnek a neve, amelyet először 1305-ben említenek, utóljára pedig 1560-ban jegyzik le, tehát Bortányra vonatkoznak. Ennek ellenére a lelkes kutatóktól nem lehet elvitatni azt az érdemet, hogy munkájuk eredményeképpen a köztudatba vitték Bortány romjainak tényét és a tudományos közvéleménynek, Bodrog mellett, feladtak még egy megoldandó feladatot.

Melletesen meg kell jegyezni, hogy a felfedezés óta nem kevesebb mint 114 év telt el, de komoly, tudományos kutatások még itt, ezen a helyen nem folytak.

Ha Bortány nem volt Bodrog vármegye központja, akkor hol kell keresni? Ha el is tűnt valamilyen oknál fogva, egykori jelentősége azt sugallja, hogy egyszer rá kellene bukkanni. Bodrogot és a várat Anonymus, Béla király (1148–1196) névtelen jegyzője 1200 táján írott művében, a Gesta Hungarorumban (A magyarok cselekedeteiről) is említi, amikor arról ír, hogy Árpád vezér (854/55?–907 után) és nemesei Titeltől a bodrogi részekre értek és a Vajas vize mellett ütöttek tábornokot, illetve, a másik helyen azt közli, hogy Árpád elindult arról a vidékről, ahol most Bodrog vára áll, és a Duna mentén a nagy (Csepel) szigetet haladt. Az a körülmény, hogy a hagyomány szerint Árpád a bodrogi részeket neves főembereinek, Tasnak és Kólpénynek nagy földterületeket adományozott lakóival együtt, szintén arra utal, hogy gazdag, megművelt területek voltak ezen a tájon. A honfoglalás kori lakosokra az említett bodrogi vár körül előforduló néhány szláv településnévből lehet következtetni: Weimír, Plasm, Stráns, Csorna.

A bodrogi vár vagy még csak földvár révén és az itteni vásárokból eredő vámjövedelmet I. László király (1040 táján – 1095) a pannonhalmi apátságnak adta. Ugyanaz a király állítólag 1093-ban a húsvétot (március 25) Bodrognak töltötte, ahol a francia és az angol király követi felkeresték és felajánlották neki a kereszties hadjárat vezetését. Sajnos az iratok közelebbi meghatározásokat nem adnak, de a szakirodalomban az a vélemény az uralkodók, hogy a beodrai várközpont valahol Monostorszeg közelében volt. Régebbi térképeken is ezen a tájon van a régi Bodrog feltüntetve.

Részlet Anonymus: Gesta Hungarorum című művéből

MILLECENTENÁRIUM

ZENTAI SZOBOR A BUDAI VÁRBAN!

NEMCSAK A KÖNYVEKNEK, A SZOBROKNAK IS megvan a maguk sorsa. Sokan megesodálják a budai palota Dunára néző főhomlokzata előtti emlékművet. Az idegenvezető azonban csak egy-két szót ejt alkotójáról, pedig kalandos története van annak, hogy SAVOYAI Jenő (1663 – 1736) herceg lovasszobrára és a talpazaton ábrázolt zentai csata jelenetei a zentai várat és nem a központi parkot díszítik Zentán.

A zentai csata (1697) kétszázadik évfordulója méltó megünneplésére rendelt műalkotás kálváriáját a zentai Történelmi Levéltárban található hiteles dokumentumok és a kiadásra váró szobortörténet alapján összegezzük.

1896-ban buzgó zentai hazafiaknak eszébe jutott, hogy 1897. szeptember 11-én nagy pompával meg kellene ünnepelni a török feletti zentai győzelmet; az egész világnak tudtára adni, hogy Savoyai Jenő hősie tette nem merült feledésbe. Akkor már létezett ugyan Eugén utca, Eugén-sziget, Eugén Szálloda a csata színhelyéhez közhajtásnyira fekvő kisvárosban. Sőt, egy köböl készült emlékoszlop-féle is, ami félresikerült, gyors „mestermű” volt: pár nap alatt készült el az 1895-ös királylétogatás alkalmából. A város akkortájt gazdagnak számított. Az elképzelés egy országra szóló ünnepségről, szoboravatásról nem volt elítélhető, megvalósíthatatlan álom.

Az első konkrét javaslatot egy nagyméretű lovasszobor megrendeléséről Boromisz János, Zenta város akkori polgármestere tette. A városi képviselő-testület 1896. június 12-i rendes közgyűlésén lelkesen támogatta. Az előterjesztés szerint a költségeket nem a város fedezné, hanem sorsjegyekből, bálak bevételeiből, önkéntes adományokból teremtenék elő a szükséges pénzt. Két nap múlva már megalakul a szoborbizottság: fadradságot nem ismervé kér, buzdít, kilíncsel. Felveszi a kapcsolatot a budapesti Művészeti Bizottsággal, innen kap javaslatot a művész személyéről, a szobor formájáról, majd szakértői véleményt a kész műről. Az idő kevés, a dolgokat átgondolni sem lehet alaposabban.

Róna József (1861 – 1939) budapesti szobrászművész kész tárgyalni a zentai küldöttséggel. Hamarosan szerződés kötnek (eredeti példánya a zentai Történelmi Levéltárban) egy tíz méter magas, minden tekintetben megfelelő, monumentális alkotás elkészítésére. Megkezdődnek és folynak a tárgyalások előadóművészekkel, bankokkal. Az első visszajelzések teljes sikert ígérnek. Időközben lezajlik a zentai csata 199. évfordulójának a megünneplése, méltó csinnadrattával, pompával – minden remény szerint utolsó alkalommal szobor nélkül – a csata színhelyén.

A szobor félig kész, amikor gyülekezni kezdenek a felhők.

Már 1897 elején sejteni lehet, hogy a hatalmas összeget (138 000 forintot) nehéz lesz összegyűjteni. A bankok nem vállalják a pénzgyűjtést és a nyereményjáték lebonyolítását. Végül egy bécsi (Mölling) cég ajánlkozik. A hatóságok a tervezett sorsjegyekért-forgalmazásának csak a felét engedélyezik. Az emberek sem nyúlnak mélyen a pénztárcájukba, mint ahogy azt a szervezők remélték. Vékonyan csordogál a pénz az országszerte, sőt még a külföldre is szétküldött gyűjtőívekre. Pedig magasztos, alázatos szavakkal cselelték a nemes célt: „A diadalmas zentai ütközet kétszázados évfordulóján – 1897. szeptember 11-én – akarjuk fölláttatni Savoyai Jenő lovas érc-szobrát Zenta város főterén, a hajdani vérázatotott harcmezőn, a hol minden talaptnyi rög a nagy hadvezető elszántságát, dicsőségét hirdeti. Hogy a remekmű költségei az ünnepség határnapjág fedezve legyenek: tisztelettel és bizalommal fordulunk a magyar nemzet áldozatkészégéhez...” (Gyűjtőív, Eugen Szobor-Bizottság iratanyaga).

A dolgok alakulását figyelemmel kísérhetjük a bizottság levelezéséből, jegyzőkönyveiből, a városi jegyzőkönyvben rögzített eseményekből. Az újságok még 1897 nyarán is nagy várakozással írnak a közeleget szeptemberi nagy eseményről. Lassan azonban elcsendesednek a zentai lapok – a bizottság is. Csak a művész hangoskodás, rohangál, próbálkozik járandóságának behajtása ügyében. Hamarosan tapasztalhatja, hogy a zentalaktól aligha remélheti ígéretek betartását.

1897 nyaratól a szervezők levelezési anyaga nagyon hiányos. A gyűjtemény utolsó darabja egy szerszűrgött levél Rónától. Ezután már csak újságokból, visszaemlékezésekből tudjuk meg a végkifejletet: a szobor elkészült, a tervezett pénz nem jött össze, a városi pénztár nem volt hajlandó még kölcsönt sem nyújtani. Az alkotást a budai várbán állították ki. A 200 éves évforduló megünneplése Zentán botrányba fulladt. Szobor nélkül, de reménykedve egy későbbi szoborleleplezésben, azért megemlékeztek a jeles napról. Közben Ferencz József (1830 – 1916) király kifizette a művésznak a szobort. Róna élettrajzi regénye szerint ezekkel a szavakkal: „Én megveszem az emlékművet... de magamnak. És a zentaiak nézhetik a dolgukat. A fukarok!” (Róna József: Egy magyar művész élete)

Igy került „szobrunk” Budára. Mondanom sem kell, hogy néhány évig nagy volt a csend Zentán minden szeptember 11-én. Aztán lassan az újságok kedvenc témája lett a szobortörténet. Az 1940-es évek elején történtek próbálkozások a szobor „hazaszármaztatása” ügyében.

Talán így van jól, ahogy történt. Ki tudja, mi maradt volna meg a csodálatos alkotásból két világháború után? Talán annyi, mint a Szentháromság-szoborból. Egy morzsiányi sem.

BALASSY Ildikó

Savoyai Jenő szobra

ÚRNAPI KÖRMENET KUPUSZINÁN

ANÉPI VALLÁSSÓSSÁG tárgykörébe tartozó fogalmak legtöbb-
ször elválaszthatatlanok a hivatalos egyházi liturgia mozzanataitól, s ezekből eredően, pótlásul vagy emlékként maradtak fenn a századok folyamán. Ugyanakkor a kanonizált egyházi formák is sokszor jóval korábbi, a kereszténység előtti időkben találják meg gyökereiket. Így van ez a körmenet – processzió – esetében is, amely egyházi szertartás valójában a körüljárás, bekerítés, gonosz ellen való oltalom-biztosítás céljából történő ősibb kultikus cselekedet krisztianizált formája. A körmenet meghatározott egyházi ünnepek tartozéka, leginkább a tavaszi nagy ünnepek: virágvasárnap, húsvét, úrnapja.

Kupuszinán (Bácskertes), ebben a hagyományörző nyugat-bácskai magyar faluban a negyvenes évek végéig nagy tiszteletre volt a körmenetnek, melyet napjainkban újjászületni látnak, igaz sokkal szerényebb formában, ám idén a nagyszombati feltámadási misén 12 fűvésznész kísérte a körmenetet, hangosan hirdetve: Feltámadt Krisztus ez napon, alleluja!

Az idősöbbség jól emlékezik a nagypénteki körmenetre, amely a Kálváriára ment, végig a Nagy utcán, nagybőjtjén zene és lobogók nélkül. Azután nagyszombat estéjén; majd a keresztjáró napokon a határba; búzaszentelések szintén. Ilyenkor vitték a templomi lobogókat a fehérbe öltözött zászló-lányok, a Mária-lányok pedig a hordozható Szűzanya-szobrot a vállukon, s a zenészek is kísérték a körmenetet.

A falubéliek emlékezete az úrnapi körmenetet tartja a legszebbnek. Az Oltáriszentség ünnepe előtt a férfiak lövönattal fogással eligazították az úttestet, hogy a processzió, vagy ahogyan ők mondják: processió, nyugodtabban haladhasson, hiszen kövezett utak még nem léteztek a faluban.

A legények, fiatalberek zöld nyárfágákat vágta a falu szélén levő godrőkben, s azokat a templomba, kívülről annak falához, ajtajához támasztották, s a menet mentén – amely főleg a mai Ady Endre és a Duna utca elején haladt, a falu népe ezt a négyzet alakú s a templom köré épült faluszerű Grédának nevezi –, az út szélén a földbe szúrták, mátkóró vassal készített „furatokba”. Szintén ők kaszálták két szekér fűvet a legelőn, a falusi előfogatos (ordináncos) közreműködésével, s ezt a fűvet a templomban és a menet előtt az utcákon elszórták.

Úrnapja előtt egy nappal négy oltárt állítottak a körmenet útján kis sátrakban. Vastagabb lécekből „staflikbú” ácsolták össze, s fölé vízhatlan ponnyát, cürdét terítettek. A sátorban egy fehér abrosszal leterített asztal állt, rajta fűszert, szentek apró porcelán- és gipszfigurái, melyeket a különböző búcsúkról hoztak, meg sok virág. Virággal volt díszítve a sátor fala is.

A körmenet a templomból indult harangzúgás közepette, s a harangok végigkísérték útján, csak az utcai oltároknál végezt szertartás idejére hallgattak el. Elöl ment a processziós fűszert, utána templomi lobogók vonultak, majd a fehér népszelethe öltözött, kékszalagos Mária-lányok vitték a Máriát a vállukon. Őket követték a baldachint, az „egyet” vivő férfiak, amely alatt a falu papja, nagy körmeneti palástjában, kezében az Oltáriszentséget, közvetlenül előtte pedig a ministránsok és a káplán, aki tömjénfüsttel biztosította a tisztát utána. A szentség elé kislányok virágzirmokat szórtak kis kosárákból. Amerre a körmenet haladt, a házak ablakaiban virágok díszlettek, gyertyák égtek. Az idősöbbség, akik nem tudtak elmenni az ünnepi nagymisére és a körmenetbe, házuk kapujában fedetlen fövel, térdén állva köszöntötték Krisztus testét. Az útbaoos vendéglők a körmenet közeledtére besütközték ajtajukat. A négy sátoroltárnál megállt a menet. A pap az említtet oltárral szolgáló asztalra helyezte az Oltáriszentséget. Rövid egyházi szertartás következett itt, evangéliumi részletekkel. Az atya minden oltárnál más-más részt olvaszt fel az evangéliumnak. Ezután egy-egy szentségi éneket fűjt a körmenetet kísérő fűvészenek, de mindegyiknél mást: Üdvözlégy, Oltáriszentség; Ez nagy szentség valóban; Imádlak, szent oltár; Imádlak, nagy Istenség... Ezután megszólalt a templomból hozott oltári eszengető, mindannyian letérdeltek, s a Szent vagy, Uram-ot énekeltek Úrfeleutásra. Imádkoztak is, majd indult a menet tovább a kijelölt s feldíszített úton. A zenekar ütőzené is szentségi éneket dallamát játszotta. A körmenet végül visszatért a templomba.

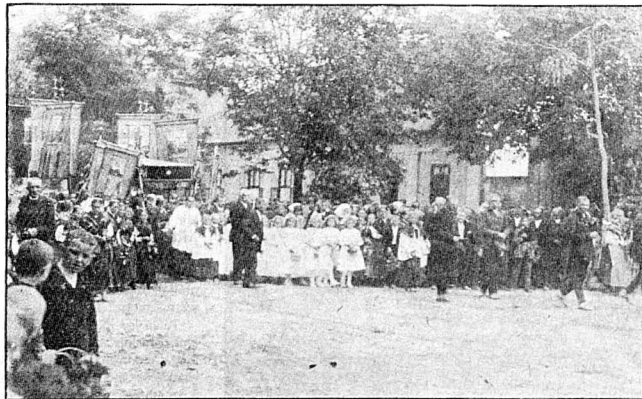
Az ünnepi miséről távozók fűsömöt és az ágakról tépett gallyakat vitték haza. Ezekből a szentelményekből adtak a jószágnak, hogy egészséges legyen, a gallyat pedig a bejárati kapu fölé tűzték oltalomkérő szándékkal a ház lakói számára.

Századunk második felében, a megváltozott időkben mindez a templomban történt, de a templomi bejáratokat és a templomudvart

övező kerítést mindig feldíszítették virágokkal, főleg a fehér lilomokkal, tarka törökszégfűvel, örökzölddel, s nagy ágakat támasztottak kívülről a virágfűzettel gazdagon díszített ajtókhöz. Innen vitték, s vizik ma is a kis gallyakat haza, melyek a következő év úrnapjára ott maradnak a kapun.

A sátrakat még aznap délután lebontották, mert igen gyakori volt a zivatar úrnapjának délutánján. A templomban elszórt fű és virágzirmok, meg a fágak nyolc napig ott maradtak, kellemes illatot árasztva. A templomot és a környéket csak a nyolc nap elteltével takarították.

Hivatalos és népi vallásosság szálai szövődnek egybe ezen a szép ünnepen, a pünkösdi utáni második csütörtökön, amely 1246 óta terjedt el a római katolikus világban, mint az Oltáriszentség, vagyis Krisztus testének az ünnepe.

Körmenet Kupuszinán, 1923-ban (Popov György felvétele)

TERRA SIGILLATA

Avagy: Miért római az antik kerámia

NEGYED ÉVSZÁZADOS régéspályafutásom alatt gyakran megkérdeztek tőlem, hogyan állapítható meg egy cserép edényről, annak féltényérny, netán még kisebb töredékeiről a keletkezésének kora, ami 7-8000 év is lehet? Kezdetben, amikor még elevenen élt bennem a belgrádi egyetem régészeti tanszékén tanult anyag, hosszú magyarázkodásba fogtam. Később már lakonikus volt a válasz: ezt egy régésznek tudnia kell!

Laikusok viszont nem, vagy alig tudják, mi mindent kell az archeológusnak megtanulni, még kevésbé, hogy valójában mi is ennek a – világon talán leglátványosabb, ugyanakkor legelvonatott és legbizonytalanabb – tudományágnak a kutatási területe. Megkísérlem felfedni a letűnt korok embere által készített agyag(népiesen: cserép)edények kormeghatározásának „titkát”. Amióta az ember tudata eljutott az agyag megformálásának/alakításának, illetve hasznosításának a szintjére, az edények két alapítása készült: a mindennapi életben használatos (többségükben főző)edények és a szakrális, tehát vallási (elsősorban temetkezési) szertartások alkalmával felhasznált, különböző anyagú, formájú és díszítésű edények.

Mielőtt e két alapításhoz tartozó régészeti leletek jellegzeteségeiről szólnék, dióhéjban néhány tudnivaló vidékünk régészeti múltjáról. A nagy folyók (Duna, Tisza, Száva, Temes), illetve az erők, tavak, mocsarak partjai (esetenként szigetei) voltak azok a helyek, ahol a kökorszaktól (mintegy 10-15 000 évvel ezelőtről) számítva emberi közösségek éltek. Ezúttal tekintsünk el e korok részletes ismertetésétől és elégedjünk meg azzal, hogy a régész tudományban alapkorszakoknak számító kőkorról, bronzkorról, vaskorról, antik (római) korról, népvándorlás korról és végül, de nem utolsósorban középkorról beszélünk. Ezeknek a nagy, ezer évnél is hosszabb időszakot felölelő koroknak voltak és vannak jellegzeteségei az adott társadalmat és annak tárgyi hagyatékát illetően. Éppen e jellegzetességek kutatására hivatott a régész tudomány. Eből adódik a megállapítás: az archeológia nem más, mint összehasonlító tudomány, amely a már ismert tárgytípusok vagy anyagfajták mellé besorolja az újabb feltárások eredményeit. Ez a helyzet az edények esetében is.

A múlt század második felében világszerte nagy lendületet vett a letűnt korok maradványainak felkutatása és feltárása, kezdve a legmonumentálisabbnak számító egyiptomi piramisoktól a még fehér ember nem járt dél-amerikai őserdőbeli indián kultúrákig. Vonatkozik ez különösen Európára, ahol a századfordulóján szinte

minden eddig ismert civilizáció (görög, római, nomád, erdőlakó stb.) hagyatékát besorolták. Az azóta eltelt évszázadnyi idő alatt megannyi újabb eredmény váfázott, finomított, pontosított hozott. Ma már nagy valószínűséggel állapítható meg a múzeumi depóban porosodó vagy a földből (ritkábban a vízből) előkerült régészeti lelet kora, készítőjének (használatjának) hovatartozása. Néhány példa. A kőkorszak embere kézzel formálta meg edényeit, ujjával, illetve csontdarabbal (bottal) díszítette azt. Az elkészült agyagedényt (szobrocskákat, más tárgyakat, például: hálónéhezéket, orsó gombot, agyaggyöngyöt stb.) kiszáritotta és tűzbe tette. Különböző ismeretei nem lévén a tűz hatásáról, mire az agyagedényből kiégetett kerámia lett, készítőjét sok bosszúság érte. Megrepedeztek a tárgyak vagy az egyenetlen hő hatására többszínűek lettek az edényeket.

Ahogy múltak az évszázadok, sőt az évezredek, úgy tökéletesedett az edénykészítés technológiája. Csúcspontját vitathatatlanul az időszámítás kezdete táján érte el. A rómaiak által meghódított területek gölönccsermühelyeiből formailag és minőségileg szinte tökéletes edények kerültek ki. Magától értetődő, hogy ez a kerámia nem lehetett egységes az ezeréves birodalom egész területén, hanem provinciánként (tartományonként), a helyi hagyományokat követve megoszott. Más volt a görög földön készült edény mint a közelkeleti, vagy a lerombolt Karthágó örökebe lépő neapolisi, illetve a kelta hatásra készülő galliai kerámia stb.

Pannónia tartomány területén három csoportra osztható koronagon készült edényfélék forogtak közkezen. Az elsőbe a durvább iszapolász, díszítetlen, sárgásbarna színű, minden kétséget kizáróan a mindennapi használatra hivatott különböző nagyságú edények tartoznak. Ugyancsak mindennapi használatra készültek a finoman iszapolt, szinte kökeménységűre égetett, geometrikus mintázattal díszített szürke kerámiaedények is, az apró bögréktől kezdve a lapos vagy mélyebb tálokban át egészen a nagyméretű, az áru (főleg

élelmiszer) raktározására szolgáló pítoszedényekig. A harmadik csoportba a terra sigillata néven ismert, finoman iszapolt, szintén kökeményszerűre égetett, sokszor figurálisan díszített, téglavörös színű, általában kisebb méretű díszedények tartoznak. E három kerámia csoportba sorolható maradványokat Vajdaság-szerzte megtalálni. Egy kis gyakorlattal első ránézésre megállapítható: formálódott az ókori mesterek keze által – valamikor Krisztus halálát követően – az I - V. század folyamán.

Római eredetű szarmata edények (szürkekerámia-típus) a III - IV. századból. Szabadka környéki depólelet

GYELMIS-REGÉNY, FOLYTATÁSOKBAN

(I. rész)

BARÁTOMNÁL JÁRVA egy Gyelmis-táj előtt feledkeztem.

Egyrészt minden bizonnyal azért, mert felismerni véltem a még 1880-as évek elején Palicson ültetett isteni platánsort, a Spliti állát, amely számomra valójában a Kanizsai út kezdetét jelenti, a Kanizsai utat, amely Palics és a Vértó között kanyarodik tovább a Luda-si-pusztán át szülővárosom irányába és engem, újsütötű palicsi polgárt, mintha nem csupán 20-30 kilométerről lenne szó, mindig melankóliával tölt el. Másrészt minden bizonnyal azért, mert magával a képpel, Gyelmis Lukács olyannyira jellemző eljárásával, művészetével most is ugyanúgy jártam, mint annyiszor. Megakadtam, elakadtam a pasztás, túlpasztás felületeken, egy tapodattal sem tudtam mozdulni, pedig hát különben könnyedén korcsolyázom mindenféle képfelületeken, képsíkokon.

Emlékszem, szerettem az egyik almás csendéletét. Mert merészen leegyszerűsített, leredukált mindent és mert mesterének, Rudnaynak a csendeleitől át, tovább tudott mutatni – nehezéni, súlyosodni – Cezanne almái felé.

Cezanne után könnyű és majdnem mindig érdektelenül közhelyszerű is almat festeni. Tehát szinte lehetetlen. Egyedül talán Giacomettinék sikerült még egyszer. Szobrász volt ő is első sorban, jóllehet korunk talán egyik legnagyobb festője.

És Gyelmis almája valamiféleképpen mégsem volt teljes egészen közhely. Saját – piaci mélegben is mérhető – súlya volt.

Barátom hagyott egy ideig a kép előtt tépelődni, bajlódni saját hiányos Gyelmis-ismeretimmal, majd vigyázva benyúlt a kép mögé és mintha csak a fonákját-titkát akarta volna felfedni előttem, előhúzott onnan egy fekete-fehér fényképet. Szó nélkül a kezembe adta.

Kis, töpörödött, szakállas, pápaszemű festő, ecsettel, spaklivál felfegyverkezve. És az állványon előtte a platánsort ábrázoló pasztás kép.

Már első pillanatra megdöbbenett. Megválaszolni, hogy mi is döbbenett, érintett meg annyira azon a fényképen, arra valóban egy egész regényre lesz szükség.

A testtartása, illetve az, ahogyan a festő a szó szoros értelmében festő voltába kövesedett. De talán még annál is inkább a festőállványának súlyozója. Hirtelen valamiféle misztikus, ám ugyanakkor abszolút pontos, rezzenéstelen mérőónnak tűnt. Nem tudom, van-e külön neve ennek a nehezéknek, kis homokzásáknak?

Közben barátom mesélni kezdte a festmény és a fénykép történetét.

1970. január 29-én pillantottam meg az idős Gyelmis Lukácsot állványával, vásznával, festékeivel a hidegben, ott, az önkiszolgáló (az egykori Kramer-villa) és a Huszár-villa között. Tíz óra lehetett. Délután négyig ott álltam mellette. A nap folyamán egyetlen egyszer sem mozdult el – sem

megmelegedni, sem a dolgát végezni – a vászon mellől. Szerencsére Vojnics Tibor, a biológusstanár arra járt épp és lefénypéztet őt, aki fizikailag leginkább városunk másik megszállottjára, a pápuák között bókászó Székely Tiborra emlékezett. Épp csak a trópusi sisak hiányzott a fejéről a nagy télben. Búzlott a terpentintől. Talán éppen az óvhatta meg, az preparálhatta. Talán csak azért nem esett, zuhant a földre fagyott verébként. És Vojnics nekem adta a fotót, mondván, láttam, egész nap ott topogtál mellette, téged illet meg.

Amikor sötétedéskor elkészült a festmény, meghívtam hozzám, a Nagyfenyvesbe, folytatatta barátom még mindig nem mozdulva a pasztás festmény mellől, meghívtam, hogy fellemelegedjen. És hogy mindenáron megvásároljam tőle a nyers, csöpögő képet.

Kértem barátomat, engedje meg, hogy lemásolassam, felna-gyítassam a fotót. Most itt függ szobám falán. És a súlyzó immár az én mérőm is. A kép pedig naponta figyelmeztet arra, hogy ez a félig fagyott verébess emberke ki ott topog két házzal és egy templomcskányira a Kosztolányi-villától, egykor a napos Itália elismert, a Velencei Biennálén kiállított művésze volt. Megdöbbenő, hiszen a többi vajdasági művész élete folyamán legtöbbször még a Biennálékat megtekinteni sem érkezhettek, információjuk sem volt róluk, vagy későbbi nemzedékeknek éppen az volt a legnagyobb élménye, ha valamelyik Biennálén egyáltalán megtekintette...

Hogyan lehetséges az, kérdezni naponta tőlem a kép, hogy amikor végre egy festőnek sikerült megvalósítania a mindenkor festők álmat – Firenzében tanulni, festőnek lenni a napos Itáliában, kiállítani – Firenzében tanulni, festőnek lenni a napos Itáliában, kiállítani – a Velencei Biennálén, vezető olasz

kritikusok bírálatait bírn sátozbi –, akkor az a megvalósított álom nem épüljön be művészeti ismereteinkbe, tudatunkba, reflexeinkbe, álmainkba? Hogyan lehetséges az, hogy ezt a realizált festői álmat azután nem elemezte, nem írta le nemzedékek számtalan tanulmánya, könyve, regénye? Hogyan lehetséges az, hogy ez a megvalósított álom idővel – függetlenül Gyelmis későbbi munkásságától, korszakaitól, sorsától, hiszen minden művésznek változatos korszakai, kacskaringós sorsa van – nem lett természetes, szilárd alapunkká?

Tavaly hosszabb ideig tartózkodtam Itáliában és most, visszagondolva, magamon is szépen megfigyelhetem, hogy ott akkor nekem, akinél pedig kevés heterogénebb érdeklődésű ember van, Gyelmis Lukács egyetlen egyszer sem jutott az eszembe. És ahelyett, hogy itáliai korszakával, életével foglalkoztam, híre, képei, kritikái, rokonai, ismerősei után nyomoztam volna; én egy másik bácsországi ifjú – egy bácsországi Herosztratos után loholtam, tudakolóztam: aki szétverte volt Michelangelo Pietáját.

Az a bizonyos fotó, amely e gondolatok ihletője (Vojnics Tibor felvétele)

TOLNAI OTTÓ

GERECZE PÉTER ÉS AZ ARACSI PUSZTATEMPLOM

A régész a múlt század végén csaknem húsz fényképet készített a középkori romokról

A BÁNSÁGI RÉGÉSZET MEGINDÍTÁSA Szentkláry Jenő (1843–1925) nevéhez fűződik, aki már több mint száz évvel ezelőtt arról írt cikkezett (Torontál, 1876. X. 12.), hogy „Délmagyarországon mindenféle, nálunk Torontálban is, életre ébred a régészeti kedv. Ő végezte el ugyanis, népszerűsítő előadás kíséretében, az aracsi romoknál „a nyilvánosság előtt rendezett első régészeti ásatást” 1877. május 6-án.

A következő esztendőben a múlt emlékeire fogékony törökbecsei történet-szplébános – akit majd a Tudományos Akadémia négy év múltán levelező tagjává választ – újra munkába kívánt állni, s ezért „az aracsi templomromok körül saját költségén eszközözendő ásatásokhoz a megyei hatóságoktól engedélyért eszedzett.”

Csak tisztelettel szólhatunk Szentkláry kezdeményezéséről, de azért azt is el kell mondanunk, hogy az első szakavatott, a kor színvonalán álló archeológiai ásatást Gerecze Péter (1856 – 1914) végezte el Aracsán „a Műemlékek Országos Bizottsága részére történő felvétele céljából”, 1896 október végén és november elején.

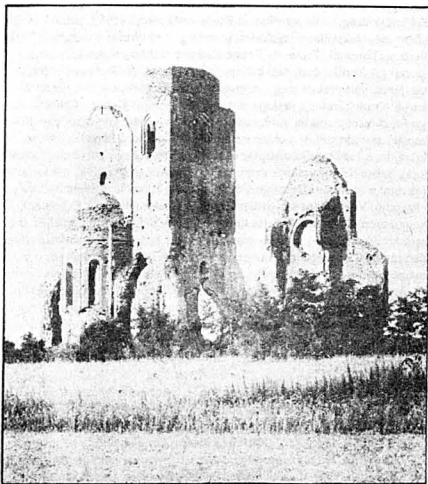
A szűkre szabott, tájékozódó jellegű ásatásoknak egy nem várt eredménye született: Gerecze ekkor bukkant rá az azóta híressé vált aracsi kőre, s menet közben elsőként csaknem húsz fényképet készített a Pustatemplomról, amelyeknek dokumentumértéke ma már felbecsülhetetlen.

Gerecze Péter 1896. november 16-án keltezett levelében beszámolt munkájának eredményéről Karátsonyi Andornak, akinek beodrai birtokán feküdt a Pustatemplom, s ennek folytán, a kor szabályai szerint, az ő tulajdonát képezte. „...A hajdan Aracs közséjében létező Árpád-házi királyaink idejéből eredő apátsági templom romjainál... – írta az ismert régész – Múltóságod szíves beleegyezésével, körül ásatam a hiányzó falak alapjait, mely alkalommal a hajdan zárdá nyomainak felkutatása céljából a romok északi felén két egymást keresztező kutatóárokot is ásatam. Kitért ekkor több érdekességet mellett, hogy a zárdá udvara milyen terjedelmű volt. De több érdekessé, műtörténelmünkre fontos kérdés is felmerült, melyeknek megfigyeltése majd a romok kitisztításától remélhető. Nevezetesen a zárdá helyiségei, s egy a templom nyugati homlokzata elé kerülő fal rendeltetése további ásatások nélkül ismeretlen maradna. Legfőképpen azonban az árdak felé vont kutatóárok fenékén egy méter mélységben megtaláltuk a zárdauddar egykori téglaival burkolt eredeti talaját és ebben padlóól gyanánt alkalmazva egy fémharmány sírlemének domborműves töredékét. E becses műemlék előlapiját egy esküre emelt kezű, karinges, stólas, szakállas papnak fél alakja, alább más fejnek a töredéke, különféle, előttem nem egészen világos értelmű feliratok, három keskeny oldalát pedig egy templom, egy sas, egy felkantározott, fenyvergelt fő és díszítmények domború képe foglalja el. E kődarab egy szabadon álló, minden oldalán és tetején domborművekkel borított, hosszúság, asztalszerű sírlemék felső lapjából eredhet, s mivel a rajta levő díszítmények motívumai és az alakok stílusa a felsőaltaljai és dalmáciai, főképp pedig a horvát királyok sírhelyén. Kínben előkerült töredékekkel való összevetés alapján minden kétséget kizáróan jóval régebbi, olasz eredetű munka, mint maga a francia származású templomrom, sőt mivel alighanem azt bizonyítja, hogy e helyen már Szt. István ideje előtt keresztény templom, vagy annak romjai állottak... (A levél eredetije az újkézdí Tartományi Levéltárban).

Ez a később oly híressé vált aracsi kőnek az első említése. A leletet egyébként a beodrai birtokos a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. „Hivatalos” felfedezésére öt hónappal később, 1897 áprilisában került sor az Országos Régészeti és Embertani Társulat rendes havi ülésén, amikor is az aracsi kő bemutatására Hampel József (1849–1913) akadémiás, a kor egyik legnagyobb szaketkinélté vállalkozott Keresztény emléktábla a honfoglalás korában címmel.

A bedobott kavicsot ettől kezdve állandóan gyűrűzik a víz: az aracsi kő eredetének, korának, rendeltetésének meghatározása állandóan szakmai viták tárgya, az elméleti fejtegetések ütközőpontja.

Gerecze Péter a kilencvenes évektől kezdve nemcsak szóban és rajzban örökítette meg a középkori építészeti emlékeit, hanem üvegezmen is, a fotográfia nagy híveként. A több mint 500 üvegnegatívából és pozitívmasólatból álló hagyatékából a budapesti Országos Műemlékvédelmi Hivatal

Gerecze Péter felvétele (észak felől) az aracsi Pustatemplomról, 1898-ból (A budapesti Országos Műemlékvédelmi Hivatal Fénykép-tára, MOB 3657. Dupnegatívszám 145.046)

1993-ban kiállítást rendezett, a katalógusban pedig közzétette fényképeit az Árpád-házi királyok idején emelt építészeti emlékekről (Bakó Zsuzsanna: Gerecze Péter fényképhagyaték, 1993).

Régészünk és művészettörténészünk pontosan tudta, hogy a műemléki munkában elsőrendű feladat az értékükben maradó, de állagukban idővel pusztuló történeti és művészeti alkotások dokumentálása. Felismerte azt is, hogy egy-egy épület képét a leghitelesebben a fotográfiai adja vissza.

Amikor a Pustatemplomnál dolgozott, már gyakorlott fényképész volt. A műemlék 18 üveglemez maradt fenn, méretük zömmel 18x24 cm. Ezekről dupnegatív készült, illetve magóvások érdekében ideális környezetet biztosítottak számukra. A fényképek általában egy-két cm-rel kisebbek a lemezeknél.

A kész fényképek közül kettőt-hármat mellélt a beodrai földesúrhoz küldött levelehez. Ezekből a századforduló táján két képeslap is készült egy törökbecsei könyvkereskedő kiadásában, a szerző nevének feltüntetése nélkül. Az eredetiek a kastély falát díszítették egészen 1918-ig, amikor, kifosztása után, a helybeliek tulajdonába került, majd egy ugyancsak helybeli gyűjtő felvásárolta és megőrizte, sokszorosítva barátjai körében terjesztette. Jelenleg törökbecsei utódának birtokában van, ha nem tette tönkre az idő és a gondatlanság.

A Gerecze-fotók utóéletéhez tartozik az is, hogy a budapesti Országos Műemlékvédelmi Hivatal jóvoltából a fényképek közül több is megjelenik az alulírt szerző legújabb könyvének képanyagában, egyik pedig a címlapra is rákerül.

FOHÁSZ SZENT AMBRUSHOZ

(2. rész)

Az 1880-as évek derekán a történeti Magyarország hat méhészkertültre volt felosztva, ezekben tizenkét méhészszelet tevékenykedett, létrehozván így a méhészek országos hálózatát. A bács-bodrogi méhészszelet székhelye ekkor Kula. Idővel nyolc, később, a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium döntése értelmében (1910. január 28-án) kilenc méhészkertültre tagolódott az ország. A határokat értelmében Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó-Szörény méhészkertület központja Temesvár. A kerület biztosának Nagy János ismert vándortanár, méhészeti szaktanító választották meg. A magyar méhészetnek is voltak ismert nagy nevei, olyanok, mint a szakma doyenének számító Grand Miklós (a magyar méhészet alapítója, reformátora és útjait, az ún. „országos egyesületi kaptár” szabványosított méhlek megalkotója), Gündöcs Benedek apát (szak-újtó, a kettős gyékénykaptár és az új szerkezetű lapozó méhlek feltalálója), Sebes Károly szakíró, valamint olyan neves szaktanítók, vándortanárok mint a budapesti Dömötör László, a sárospataki Nagy Zsigmond vagy a nagysallói Válló János stb. Szakmai tudásuk, újrateremtésük és szándékuk, hogy a mezőgazdasági ágazatot újra országosan magas szintre emeljék, meg sem kérdőjelezhető. Áldásos munkájukhoz a királyi helytartótanács minden támogatást megadott, városunkban, megyénkben, de országos szinten mégsem sikerült a méhészetet a kívánt szinten tömöríteni és megkedvelteni. A miérte országos vonatkozásban nem adhatunk pontos és egyértelmű választ, ám vármegyénkre és városunkra vonatkoztatva néhány valószínűleg tünő következtetést azonban levonhatók. Csokorba gyűjtve a méhészet fejlődését gátító tényezőket, első helyre kívánjuk a méhlegelők fokozatos eltűnését. Ehhez mind társadalmi, mind természeti tényezők közrejátszottak.

Felszakadulván a török alól, a biztonságosabb határhozvidéki korszakban (1686–1743), az újabb telepítések után, az újjászított földet nagy lendületet vett a földművelés. „A méhészet jelentőségében sokat veszített azzal, hogy a réteket, legelőket feltörték és az erdőket nagy részben kiirtották, s eke alá vetették. Jelentékenyebb tenyésztő a vármegyében alig akad, ámbar tagadhatatlan, hogy alig van közsé, melyben több-kevesebb kaptárral dolgozó méhés nem szerepelne.” Figyelemre méltó Iványi István, városunk jeles ismerőjének, történetírójának helytálló észrevétele: „A mezőgazdaság

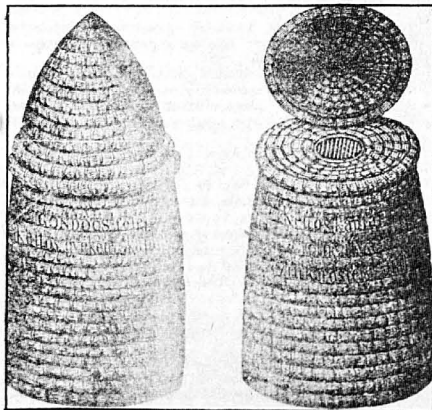
két könnyű foglalkozási mellékágát, a selyembogar és a méhtenyésztést nem sikerült itt meghonosítani a helytartóság számos sürgető rendlete dacára; az itteni népnek nem volt hozzá érzéke, pedig kevés fáradsággal járó meglehetősen jövedelmező pénzforrást nyithatott volna magának.” Úgy tűnik, a nehéz földmunkákhoz szokott parasztagazdának a méhészet amolyan hszontalan pepecselő munkának tűnt. Ismeretes, miszerint ez idő tájt Szabadkán „láncal mérik az embert”, magyarul, csak annak van becsülete, kinek földje van és annál megbecsültebb, minél több van neki. A föld, ugyebár, ingatlan, vagyon és öröklhető, míg a méhek nem tartoznak a kategóriába. Igaz ugyan, hogy „néhányan, kivált az úri osztályból előszeretettel foglalkoznak a méhészettel: névszerint: Zomborcsics Ferenc, Gyulafi, Vojnics Gergely és Dániel, Simon János, Requinyl L. stb.” A szélsőséges időjárás ugyancsak olyan negatív tényező volt, mely hátráltatta a méhészet terjedését. Csapásmérő volt az 1863-as aszályos esztendő (is), amikor a rétek és a legelők jelentős része kiégett. Az egymást követő kemény telek, a fagyok ugyancsak tizedelték és felbecsülhetetlen károkat okoztak, különösen a rosszul szigetelt kaptárakban. Az 1810-es években teret hódító sziléziai eredetű fehérucorokorra terjedése az európai kontinensen a méhészet alkotóját, fokozatos leépülést vetítette előre.

Az ágazat jelentőségének csökkenésével szinte egyenes arányban csökken a mézfogyasztás is. A századfordulóra Szabadka mézfogyasztása is ugyancsak megcsappant, szerény méreteire utal a tény, hogy az aránylag kevés méhészt által kiemelt méz fedezze a helyi szükségleteket „mert a nép rendszeren csak karácsonykor használja.” Sok várostól eltérően Szabadkának megadott a lehetőség a méhészet magasabb szintű fejlesztésére. A méhlegelők ismételt megjelenése (a XVIII. század végén és a XIX. század folyamán végrehajtott nagyarányú erdőtelepítések – 10 000 kat. hold; gyümölcsösök és szőlők telepítése 8000 kat. hold) felcsilllantotta a reményt és a lehetőséget. Talán ez ihlette meg Gündöcs Benedek apátot, hogy nevelőhatalmú méhésztanulmányait városunkban megküldje. Az apátplébános, mi sem természetesebb, a Pár őszinte sok bevezetőjében először a méhészet védőszentjéről szól. Milano egyik templomában egy oltárkép szent Ambrus püspököt ábrázolja méhaktól körülvevő, ezzel a felirattal: „Nascenset enim, morientem Deus aluit”, azaz, „születéskor a méhek, haldoklókor Isten által tápláltatott”, miért is szent Ambrus a méhészet védőszentje. Az apátplébános munkáját öröm olvasni. Szinte árad belőle az imádat és a lelkesedés a szakma iránt. Megszállította azon elképzelésnek, hogy a méhészetet már gyermekkorban kellene tanítani minden községben, tanítók és lakosok bevonásával, kik maguk is felkarolták e nemes ügyet és érzik fontosságát. Az apát gondolatai elgondolkodtatók.

A múltban tett barangolás után napjaink méhészetéről is szólni kell. Meglepo, hogy gazdaságföldrajzi tanulmányokból és statisztikai kimutatásokból hiányoznak a méhészet/mézettermeléssel kapcsolatos adatok. A méhészszelet tagjaitól kapott adatokból kitűnik, hogy Szabadka község területén mindössze kb. 100 méhészt foglalkozik az ősi szakmával, közülük 50 tagja az egyesületnek. A kaptárak száma mintegy 2000. Egy kaptár átlag évente 20 kg. mézet ad. E mutatók alapján kiszámítható, hogy községünkben az évi mézhozam kb. 40 000 kg-ra tehető. Az a végkövetkeztetés vonható le, hogy a mezőgazdaságnak e mellékágazata továbbra is méltánytalanul elhanyagolt, és csak hobbiikt művelik. Ha igaz a mondas, hogy a múlt irányította a jelen, úgy vidékünk nagy múltú népe és polgártársaink gazdasági rövidlátásról tettek tanúbizonyságot, legalábbis a méhészet, mint jól jövedelmező gazdasági ágazat fontosságának megítélésében.

Feltehető a kérdés, hogy a méhészet visszanyerheti-e régi, megbecsült státusát? A válasz az lehetne, hogy nem valószínű, mert túlhaladta a történelmen, legfőképpen pedig a mezőgazdaság más ágazataiban lejtászódó gyors és forradalmasító fejlődések hátterébe szorították, másodlagossá tették.

Egy reménysugár maradt csupán, ami a méhészetet élthette: a fohász szent Ambrushoz!

A Gündöcs Bertalan-féle kettős gyékénykaptár

A SZÉP ILLUSZTRÁCIÓK EGY RÉGI BÁNÁTI MŰHELYE

1854 májusában nyitotta meg litográfiáját Pleitz Ferenc Pál becskerekeli nyomdász

AMIKOR 1847 OKTÓBERÉBEN, a nyomdai privilégium megszerzése után Pleitz Ferenc Pál (Franz Paul Pleitz) regensburgi származású nyomdász Nagybecskereken megnyitotta „könyvnyomató intézetét”, az első igazi nyomdát a mai Bánát területén, szedőszekrényeiben már ott volt valamennyi közhasználatban levő betűtípus. Csak éppen az illusztrációkkal volt gond. Ez talán érthető is, hiszen Pleitz szinte minden pénzét a nyomdai felszerelésre fektette, s az idő tájt egy könyvmda felállítására számára elérhetetlen fényűzés volt. Valószínű, hogy kezdetben nem is igen volt rá szükség. Ám miután néhány év elteltével Pleitz nyomdájának munkája érezhetően fellendült, s amikor már volt igény minőségesebb, tetszetősebb könyvek, aprónyomatványok megjelentetésére, nyomdásunk úgy mérte fel, hogy kifizetődő lesz egy litográfia felállítása. Ezt több körülmény is indokolta. Ugyanis, Nagybecskereken a múlt század derekán nagyszámú kereskedő, kézműves, és vállalkozó élt, közöttük akadtak igen vagyonosak is. Nos, Pleitz, aki eleinte főképpen a megyének dolgozott, ezeket a potenciális ügyfeleket is meg akarta magának nyerni. Csak meg kellett találni rá a megfelelő módot. Nyomdásunk ezt is sikeresen megoldotta: 1851. január 4-én beindította a Gross-Becscherer Wochenblatt című, német nyelvű hetilapot, amely kimondottan helyi jellegű, politikamentes újság volt, s igen megfelelt a reklámszövegek és a hirdetések közlésére. Ezzel a reklámlehetőséggel édesgette azután nyomdájába a hirdetni vágyó, vagyonszámba becskeréki kereskedőket, iparosokat. Egy-két év múltán azonban kiderült, hogy a helyi jellegű lap szűk külső, tetszetős illusztrációkat igényel, s Pleitz elhatározta, hogy időközben összekuporgatott pénzéből egy könyvműdát állít fel. Az illetékes hatóságok előzetes engedelmével, 1854 tavaszán litográfiát állított fel, amely újabb munkákat hozott neki, s meglevő kiadványait (lapját, naptárát, könyveit) is szebbé, tetszetősebbé tette.

1854. május 13-án adta hírül Pleitz a Wochenblattban, hogy felsőbb jóváhagyással litográfiát állított fel, s ebből a munkakörből minden rendelést ellátni, mégpedig: névjegykártyák, számlák, váltók, gyógyszerári vények, címkek, mesterlevelek, bizonyítványok, kereskedő- és iparkönyvek, kóriratok, jegyek, fuvarlevelek, táblázatok készítését, eredeti nyomtatványok újra nyomtatását stb. Pleitz mindenekelőtt a nagyszámú becskerekeli iparos és kereskedő figyelmét hívta fel ezekre az új munkákra és új lehetőségekre, „tetszetős, gyors és méltányos” kivitelezést ígérve a rendelőknek. Ezt a hirdetést Pleitz már „könyv- és könyvmda-tulajdonosként” írta alá. A litográfia felállítására teltalatt volt. Ugyanis, le-

gelőször az iparosok és kereskedők vették igénybe, akik Pleitznál díszes vagy egyszerűbb fejlécű cégjelzéses számlákat rendeltek. A fennmaradt aprónyomatványok tanúsága szerint az első megrendelők között volt Annau József, Netty Deutsch, Herman Weis, Anton Mesznik, Anton Ellinger, M. Freund, Jezovits Mihály, Kellner József és mások. Nyomdásunk önmagának is készített (több változatban) szép fejlécű számlákat, amelyeken már új tevékenységet is feltüntetett („k. k. priv. Bruchdruckerei und Lithographie”). Litográfiájának első termékeire, az aprónyomatványokra, számlákra véglegként feltüntetette: „Lithbei Fr. Paul Pleitz. Gr-Becscherer 1854”. Ez egyébként szokás is volt annak idején. A könyvmda beindításával Pleitz kiadványai esztétikai szempontból is gazdagodtak. Ugyanis most már nem volt gond előteremtani naptárainak és hetilapjának képanyagát. Javult kiadványainak minősége, növekedett tetszetősége és nem utolsósorban növekedett Pleitz jövedelme is. 1855 októberében a Wochenblatt meghirdette „szépen litografált” bizonyítványait és aranyozott széllel mesterleveleit. Ugyancsak 1855 októberében jelentet meg egy helytörténeti szempontból kiálván érdekes nyomtatványt: Nagybecskerek látképét (Ansicht von Gross – Becskerek). Ez egy tetszetős, negyedrért alakú velin-papírra nyomott, litografált látképe volt a városnak (amelyet 1861-ben újra kiadott), s amelyet 1861-ben, kisebb módosítással a Wochenblatt fejlécébe is beépített. Ezt a képet 1966-ban a zrenjanini monográfia is közli. A későbbi években is voltak Pleitznak szép, tetszetős, becskeréki vonatkozású litográfiái. Így 1860-ban a Gross-Becscherer Haus-Kalender mellékletként jelentette meg az egy évvel korábban épült Rudolf-kórház képét. Ezt egy Becskerekben többször is tartózkodó Leo Watzek nevű litografus és könyvdíszítő készítette, akivel Pleitznak üzleti kapcsolatai voltak, főképpen a naptárakat illetően. Ugyanis, ettől a vándorlitografustól szerzett be időnként megfelelő illusztrációt naptára számára.

Pleitz könyvmdájának munkája további kutatásra szorult. Különösen érdekes lenne, és a becskeréki helytörténeti kutatásokat gazdagítaná, ha könyvtáraink és levéltáraink aprónyomatvány-tárából, gyűjteményeiből sikerülne begyűjteni, pontosan számba venni nyomdásunk becskeréki vonatkozású illusztrációit, amelyek ma igazi ritkaságok, kultúrtörténeti értékek.

Ugyancsak jó lenne begyűjteni azokat a gazdagon illusztrált Pleitz-kiadványokat is, amelyek az 1860-as 70-es években (és később) jelentek meg, s amelyek szintén azt bizonyítják, hogy a múlt század második felében a becskeréki Pleitz-nyomda a szép illusztrációk, tetszetős nyomdatermékek egyik legjelentősebb bánáti műhelye volt.

Nro 1.

Samstag den 3. Jänner 1861.

XI. Jahrg.

A Gross-Becscherer Wochenblatt fejléce a városképpel

NÉMETH Ferenc

ADOM TUTTÁRA MINDENEK...

Adat a bácskai ruszinok telepítéséhez

AKÁRPÁT-MEDENCE ósídoktól fogva a különböző népek hazája, s már a népvándorlás kora óta Európának etnikailag egyik legértékesebb népességi területének jegyzik. Amikor például a magyarság a IX. században elfoglalta mai hazáját, már a szlávok és az avarok töredékeit találhatta. I. (Szent) István király (975 körül – 1038), a magyar állam alapítója, Imre (1007–1031) fiahoz írt intelmeiben útmutatást adott, miként kell viselkedni a más népekkel szemben: „Mert amiként külön-külön tájakról és tartományokból jönnek a vendégek, így külön-külön nyelvet és szokást, külön-külön példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti... Mert az egynelvű és egyszokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövényeket jóakarattal gyámolítsd és becsben tartsad...” – írja többek között István király. S valóban, sok évszázadon át települtek be az országba kunok, románok, németek, szlovákok, szerbek, horvátok, bunyevácok, ruszinok, zsidók, cigányok stb. Időközben az önkéntes bevándorlások mellett már tervszerű betelepülésre is sor került. A Duna–Tisza közén a szatmári békével (1711) olyan társadalmi-gazdasági állapotok keletkeztek, amelyek lehetővé tették a szervezett telepítések fokozását. A különböző népeket legfőképpen a bácskai föld, az ország egyik legtermékenyebb vidékének talaja vonzotta, amelynek nagy része immár századokon át parlagon hevert.

A ruszinok (rutének, kisorozok, rusnyákok) Magyarországon való megjelenése sok évszázadra vezethető vissza. Minden bizonnyal egy részük még a honfoglaló magyarokkal együtt, a IX. század végén jött be a Kárpát-medencébe. (Együtt éltek a Kárpát-medencében. Szerkesztette Ács Zoltán. Budapest, 1994. 189.). De történetileg bizonyítottan, hogy a soltész- és a kenéz vezetésével pásztor és földművelő népként a XIII. és XVIII. század között fokozatosan szivárognak be az országba. Legelőbb migrációja a Bácska és a Szeréméig volt. Bács-Bodrog vármegyébe az 1730-as évektől mind több magyar, német, tót és kisoroz kezd betelepülni, de „1744-ben jött be Zemplén megye teresei vidékéről az első csapat a Keresztúron telepedett meg, melyet ma is rusnyák Rómiának neveznek. A második csapat mintegy 80 család Ausz és Bosord meg tájékról 1765-67 között költözött le a Kuczurán szállott meg” – olvasható Bács-Bodrog vármegye egyetemes monográfiájának II. kötetében (Zombor, 1896. 406). Fényes Elek (1807–1876) 1837-ben kiadott és sokat idézett statisztikai, földrajzi művében (Magyar országnak, s a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben) Bács-Bodrog vármegye lakossága 429 511, ebből a ruszinok száma 6734.

A Magyar Országos Levéltárban (E 25, a. Iratok, 1. csomó, fol. 51-56) rábukkantunk arra az 1751. évi általános szerződés másolatára, amely, legalább 200 unitus Orosz Familia” Nagykereztúr puszta való telepítését biztosíthatja. Redl J. Ferenc kamarai adminisztrátor 1756-ban jóváhagyja azt a kérelmet, amely Nagykereztúrra 55 család letelepedését indítványozza. Azonban a nagykereztúri három szerb: Michael Szabo (!), Joannes Kolár és Zacharias Vaszil családjával olyan területre költözhet, ahol szerbek vannak. Redl további intézkedés végett kéri azok jegyzékét, akik szerbek vallják magukat.

Végül közreadjuk a már említett, 1751. január 17-én Kulán kelti telepítési szerződés másolatát:

Copia Contractus

Alább írt, adom tuttára mindeneknek, akiknek illik: Hogy minek utána az Királyi Coronalis Bacs Districtusban lévő Nagy Keresztúr nevű Pusztának legalább 200 unitus Orosz Familiakkal való meg Szállítása resolváltatik. Azért a kik azok akarnak jönni következőképpen assecuratnak.

1mo Engedtetik hogy azon Lakosok, kik kívánt Pusztát meg Szállítani kívánják mindnyájan unitus Oroszok legyenek.

2do Nem Örkösök Jobbágyoknak, hanem bé lépendő Contractus szerént Tásás Lakosoknak tartani fognak.

3^{io} Hogyha pediglen Szaporodása által annyira meg Szorulnának hogy több Praediumokra is Szükséges volna, többazon Cameralis Jöszágban lévő Puszták is arendában exaginnatlatni fognak.

4to Minthogy pediglen fönt írt Lakosok magok Házaik Sarbul csinált téglakúbb föl építeni kötelesek lesznek, azért a Nemes Vármegye részéről minden Portiout, és egyéb közönséges terhekűl 4 Esztendeig: A Fölseges Kamara részéről pedig két Esztendeig minden adótul és Désmátul mentek, és szabadok lesznek. Két Esztendő múlva pedig, akár mennyire szaporodjék az Helség, nem többet, hanem Esztendőnként 300 Hircz forintot fognak fizetni, s magok Gabonás éleltyeikből tsak az Heidet fogják praestálni, s az Papi Désmátul, úgy mint Praedialis határban mentek lesznek. Ugy szintén a Káposzta, Kender, hagma és egyéb kertbeli veteményekben, mindennémü Désmátul immunitatnak.

5to Korcsma első Octobertől fogva, utolsó Martiusiugh nékiek engedtetik, Mészárszék pediglen nekik Arendában adattatik.

6to Boltos Kalmárokat Helségben bé fogadhatnak, kikis maga kereskedésüktől, bé vett szokás szerént, az Uraságnak fizetni fognak.

7mo Többször írt lakásoknak mindenütt akaratyok szerént fát vagni szabad nem leszén, de ugyancsak a föl építendő házikora szükséges fa, a midőn Királyi Administratióul magokat jelenteni fogják ki adatik.

8^{yo} Mindnyájoknak ugyan szabad migratioja leszén a Házaikat Szöllőiket, s egyéb magok örökségeit el adhattyk az Uraság hírelvé, azoknak árálbul mind azon által minden tizedik pénz az Uraságot fogja illete, s mivel akár az Uraság, vagy Nemes Vármegyének, akár az Falunak, vagy másnak tartozának azt complánli kötelezetnek.

9no Tiltatik ellenben, hogy az Szabad esztendők údeje alatt Szökevényen senkinek sem szabad el menni, abban Suberalsalván, mind az Uraságnak, mind a Falunak kára. De reliquo az Cameralis Protectio, és oltalom mindnyájoknak ígértetik. Mind ezek pedig Saját kezem írásával, és Pecséttel erőseztetnek. Datum Kulla die 17° January A^o 1751° q

Fölseges Császár, és Magyar Országi Koronás királyának Tanácsa, és a Királyi Coronalis Bacs Districtusnak Administratora

LS: Franciscus Josephus de Redl

A szöveg nemcsak tartalmi, hanem nyelvtörténeti vonatkozásban is sok érdekességet rejt magában.

VISSZATEKINTŐ

IVÁNYI István

AZ ÚJ BODROGH VÁRMEGYE*

Bács és Bodrogh vármegye felélesztése a török kiszorítása után 1686-1700.

A HAJDANI BODROGH VÁRMEGYE a reá vonatkozó régi okmányok túlnyomó számának bizonyítása szerint a török korszak előtt a mostani Bács-Bodrogh vármegyének felső részét, körülbelül a mostani Ferenc-csatornától Szegedig és Kálócáig foglalta el; míg e terület alsó részében Bács vármegye terült el.

Bodrogh vármegye létezését már 1093-ból bizonyíthatni; az első Bodrogh vármegyei főispán, Lambert, nevét egy 1135. évi okmányból ismerjük, s azóta 1509-ig folyvást találkozunk e vármegyével és főispánjával. Még 1520-1522. évekből is vannak dézsmaalajstromaink az e vármegyében szedett gabona-illetékről; de ezzel lassankint már nyomát veszítjük Bodroghnak a szerencsétlen mohácsi ütközet után, a midőn 1526-ban a török sereg Budáról hazatérte a Duna mentében és Szeged felé kalandozván, vonult át az alsó Duna-Tisza közén mindent égetve, pusztítva. Csak Szabadkánál talált némi komolyabb ellenállásra és innen húzódtott Pétervárad felé, a hol a Dunán átkelven, elhagyta ugyan hazánkat és ezen alsó vidéket, de pusztán és lakatlanul; az előbb oly sűrű falak elhagyatott romokká lettek, és az elrémült nép és földesuraik felső vármegyékbe s más bátorosabb vidékekre menekültek. A veszedelmén elvonulása után visszatértek ugyan sokan; de már akkor a furfangos és nagyhatalmú Ivan cárt, a fekete embert, találták itt rajongó rác seregével. Ezek a gazdag rónaság urai gyanánt viselvének magukat, az előbb törvényes urak jogait elismerni nem voltak hajlandók; s így újra kezdődtek az erőszakoskodás, fosztogatás és öldöklés szomorú napjai. Iván cári csillaga egy év múlva letűnt, és hatalmas szétbomlott ugyan; de 1529-ben a török seregek Bécs sikertelen ostromlása után ismét erre vonultak ki az országból, s pusztulás jelölté útjukat. – Azért alig hihető, hogy az országot fejtelenség és egyenletlenkedés dacára itt lent az elnéptelenedett térszen a régi állapotok (csak némileg is) helyre állottak. A következő évekől oly keveset tudunk ezen a vidék történetéből, hogy az alig több a semminél.

Szerémi György, Zápolya János udvari papja, a kinek Iván cári viselt dolgainak és Szabadka felemelkedését köszönhetjük, és a ki mint kámenici születésű, ezen vidék iránt érdeklődéssel viseltetett, emlékirataiban felemlíti ugyan még Bodrogh várát de a róla nevezett vármegyének emlékét már hiában keressük. Ő az egész alsó Duna-Tisza közt, a melyben Szabadka is volt, desolata terra Bachmege néven említi. – Oláh Miklós még felsorolja Bodrogh és Bács vármegyét, Bodrogh vármegye nevét különben még az 1570-es években kelt okmányokban is leljük; de mindíg ritkább lesz felemlése, míg nem egészen eltűnik. – Joh. Sambucus az általa 1579-ben készített magyarországi térképen a Szabadka táját elfoglaló Homokáság alá a körülbelül egy vízszintes irányban elhelyezett Apáti, Bács és Szeged vidékére Bács megyét teszi; a Duna-Tisza sarkát a kúnoknak foglalja le!

1609-ben egy török eredetű okmányban már az egész alsó Duna-Tisza közt jelző általános és később is egész napjainkig közönségesen vált Bácska névvel találkozunk.

1543-ban alapította a török a magyarországi hódoltságot, akkor vette ezen alsó vidéket is tényleg birtokába, s a Bácska a budai pasaság alá helyeztetett. S minthogy a hódító most saját kormányrendszerét léptette itt életbe; természetesen megszűnt a nemzeti élet és intézmény (ha még eddig netalán fenállott) és a vidék előbbi felosztása. – Hogy a két alsó vármegye, mint tett például Pest vármegye is, területén kívül bátorosabb helyen újra szervezkedett és életjelét adott volna: haszn semmi nyomát nem találtuk még és valószínűleg nem is fogjuk találni. Hiszen a megyéknek nem csak egy részét, hanem egész területét, és ezt is nem csak egy időre, hanem szakadatlanul végig birtokában tartotta a török. Azért e két vármegyének névvel sem találkozunk több országos intézkedésekben és követségi utasításokban; mintha már kihalt volna emlékeztető, vagy mert a nemzetnek reménye sem volt már ezt vissza szerezhetni...

A császári fegyverek szerencsése végre megtörté a török főlhold hatalmát, és 1686-ban Buda visszavétele után a kisebb erődök is kevés erőfeszítéssel a császári tábornokok kezébe kerültek; így Kalocsa és Szeged is, és így az egész alsó Duna-Tisza köz.

A török elől menekült régi magyar lakosság helyébe már a török alatt ráok költöztek be. Ezekhez, minthogy a vidék még nagyon lakatlan volt, újabb lakosságról is kellett gondoskodni. Akkor fogadtattak be Szabadkára, Bajára, Szegedre az u. n. bunyevácok, akkor a török területől elmenekülő más ráok, főleg Csernovics Arsen nagyszámú hívei. Az új lakosságból mindjárt 1687-ben némi katonai csatláncot alakítottak a Tisza mentében, hogy a vidéken elhelyezett csász. csapatokkal a visszahódított területet a török véletlen beütéséitől megóvják. 1694-ben pedig az ország belső részeiben volt ráokat is a Bácskába parancsolták és már rendszeres határőrség szervezéséről gondolkodtak Bécsben, a milyent aztán 1702-ben a Tisza mellett Szegedől Péterváradig fel is állítottak, minthogy a Tiszántúli vármegyék még továbbra is török kézen maradtak.

Így kapott a két régi magyar vármegye Bodrogh és Bács új jövővének lakosságot, melyet a császár fogadott be, az uralkodó ház iránt lekötött hűség-ígéret mellett s mellyel ugyan csak a császár a bécsi csász. udv. haditanács útján rendelkezett. Egyelőre csak ideiglenes minőségben telepítették le, mert a csász. fegyverek védelme alatt ismét hazájukba visszaköltözhetni reményltek. Miután azonban 1699-ben ezen reményök végképen megüszültek, rendkívüli kiváltságokkal ellátva állandóan itt maradtak mint idegen ellem és a vármegye alkotmányos életében nem kis bajt és zavarokat okoztak.

* Megjelent a Bács-Bodrogh megyei Történelmi Társulat Évkönyvének második füzetében, 1885-ben, Zomborban. A részletet a korabeli helyesírás szerint közöljük.

SZABADKAI ÉS PALICSI EMLÉKFÁK

ÖRÖKSÉGÜNK

Klamár Zoltán könyvéről

A Z EMBERISÉGNEK MINDIG VOLT érzéke ahhoz, hogy csodálattal vesse szembe az élő fák szépségét, méltóságátjes kiterjedése és kora iránt. I. Napóleon (1769-1821) például megkímélt a kivágástól egy lombardiai ciprust, melynek ültetése Julius Caesar (i. e. 100 – i. e. 44) idejére vezethető vissza; a Simpson katonai út építésének is más irányt jelölt ki a fák megóvása érdekében. Egyes indián törzseknél a fa a szabadság jelképe. Közégyeziket rendszerint a szabadban, egy nagyobb fa alatt beszélik meg. Különösen nagy becsben részesítik földünk mostoha éghajlatú övezeteiben az élő fákat, néhol szent tilalom alatt állnak egyes példányok, s azokat még megérinteni sem szabad (például Új-Zélandban). Jamaica szigetén van egy csónakkészítésre alkalmas fa, leveleit csak minden második évben hullatja. Anyira tisztelőben részesítik a helybeliek, hogy véteknek tekintik, ha valaki lombjai közé követ hajít. A kelet-indiai dravidáknál egy fagallyat sem szabad letörni büntetés nélkül.

Európában a XVIII. században vált szokássá, hogy nevezetes alkalmakkor nem szobrot állítanak, hanem élő fát, e m é l é k f á t ültetnek. Henri Gregoire (1750-1831) francia politikus és irodalmár szerint a francia forradalom idején Norbert Pressac St-gaudens-i plébános volt az első, aki a falu piacán egy tölgyet ültetett a szabadság emlékére. Egyes adatok szerint 1792-ig Franciaországban 60 000 emlékfát ültettek. 1790-ben Párizsban a jakobinusok az első szabadságfát (arbre de la liberté) megkoronázták jakobinus süveggel és forradalmi dalokat énekelve táncoltak körül.

Szabadkán és Palicsán, de másutt is, a legtöbb emlékfát Erzsébet magyar királyné halálakor ültették a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztérium Budapestén, 1898. november 19-én keltezett 71544/1-I-a számú felhívására. Erzsébet királyné (1837-1898), Wittelsbach bajor hercegnő 1854-től I. Ferenc József (1830-1916) felesége, osztrák császárné, 1867-től magyar királyné, az 1867-es kiegyezés elősegítője volt. 1898-ban Genfben Luigi Luccheni (1873-1910) olasz anarchista gyilkolta meg. Hiteles adatok szerint a halála után évben 2 787 413 fát, bokrot és cserjét ültettek el a Monarchia területén és Erzsébet-ligeteket, -fasorokat, -parkokat, egész erdősekeket létesítettek a természetkedvelő királyné emlékére.

Sok emlékfát ültettek az alábbi vajdasági városokban és falvakban: Ada, Apatin, Bajmok, Bezdán, Csóka, Gombos, Kanizsa, Kucura, Bácskertes, Melence, Mohol, Muzsla, Nagybecskerek, Kikinda, Óbecse, Temerin, Titel, Topolya, Zenta, Zombor és Újvidék. Említésre méltók az újvidéki Duna-parkban ültetett emlékfák a tó közepén elterülő, Erzsébet királyné emlékére kialakított szigeten. Ekkor telepítették a császári akácerdőt 34 000 facsemete ültetésével. A szabadkai járásbírósg két szomorúfűzfát, a törvényszék pedig négy jegenyefát ültetett.

Szabadkán 1899-ben a királyné emlékére létesült az a park, amely jelenleg is (bár csonkán) zoldell a vasútállomás előtt – Progon – (jelenleg Kizár István utca) két oldalán az akkori földműves iskolához vezető út mentén 1860 gyümölcs- és 14 700 díszfát, juhart, platánt és fenyőt telepítettek. Az utcának Erzsébet királyné útja nevet adták. Az utóbbi évtizedekben e fák közül sokat kivágtak, innen vették az építkezésekre szükséges faanyagot, sőt tüzelőnek használták. Ez időben Sándor közleg előjárósága a Szentkúti környéken 114 emlékfát ültetett.

Szebzt boldogónk szennyeztet levegőtét tisztító fáinkról gyakran megfedekezünk, a kivágottakat, kipusztultak helyére nem vagy csak ritkán ültetünk újakat. Statisztikai adatok mutatják, hogy például Szabadkán és környékén évente sokkal több fát vágnak ki, mint amennyit ültetnek. Nyilván másutt is hasonló a helyzet.

KUNKIN Zsuzsanna

Érdekes és elgondolkodtató a Klamár Zoltán szerkesztette album, melyben Kanizsa építészeti értékeit veszi számba egykori és mai fényképek alapján. A könyvben megtalálhatjuk a város középületeit, parasztpolgári lakóházait, valamint a népi építészeti emlékeit. A kötet utolsó fejezetében a szakrális emlékek, a régi síremlékek kerültek. Leltárléle ez arról, mit kellene átmenteni a jövő nemzedék számára, mi az, ami – a Tiszán kívül – meghatározza a város hangulatát. Mivel álmodnak a kanizsaiak, mi marad meg az idegen emlékezetben? Természetesen a főtér, amely – akárcsak a többi alföldi mezővárosban – valamikor a XVIII. század végén kezdett kialakulni, hogy végleges formáját századunk elején elnyerje.

Szerencsésebb települések esetében az építészek a központot érintetlenül hagyták. Kanizsa – sajnos – nem tartozik ezek közé a helységek közé. A városnak a sikertelen beépítések, a régi és új épületek diszharmóniájának furcsa keveréke. Emiatt a szerző is kesereg. Bizonyásgal talán nem ártott volna, ha egy-két fényképpel azt is illusztrálja, hogyan nem szabad a jövőben tervezni a városrendezőknek. A szerző a könyv témája miatt elsősorban egy-egy épület értékeire hívja fel a figyelmet. Nem csak a kívülállók számára, de minden bizonnyal a helybeliek számára is meglepetésszámba megy, mennyire ismeri az épületek egykori gazdáit, építőit. Pontosak meghatározásai, amikor egy-egy épület stílusjegyeiről szól. A neobarokk, a copf, a neoreneszánsz, a neoklasszicizmus ötvözetét alkalmazták a korabeli pallérok, több esetben a helyi mőnőkök. A városkép kialakulásában Kanizsa esetében is az eklektikának volt meghatározó szerepe. Talán a historicizmus egykor volt olcsósága miatt lehengoló az a látvány, mely a képek láttán elénk tárul. A malter és gipsz díszítőelemek a mai tulajdonosoknak nem sok örömet okoznak.

Az épületek állaga száz esztendő alatt bizony megromlott, rendbehozásuk sokba kerülne. Nem tudni, miért hanyagolták el ennire ezeket a házakat. Valószínűleg államosították őket, nem volt gazdájuk az utóbbi fél évszázadban. A könyvben alig találunk néhány szép példát, amely arról győzt meg az olvasót, hogy fontos lenne, ha a Bata-, a Vágó-, a Sántai-házat helyreállítanák eredeti formájában. Nem vagyunk meggyőződve arról, hogy a Műemlékvédelmi Intézet a törvény szigorával hathatna a tulajdonosokra. Talán Klamár Zoltán könyve meggyőzi a csend városának lakóit, hogy nem mindegy, milyen Kanizsáról fognak álmodni unokáik. (Cnesa, Kanizsa, 1995) B. V.

KOPONYALÉKELÉS

A SZABADKAI VÁROSI MÚZEUM látogatóinak bizonyára feltűnt egy avar kori (VIII – IX. század) kiállított koponya (képünkön). Alakra, nagyságra nem tér el bármely más koponyától, a bal felső szögben azonban egy szabályos kör alakú, lekerített peremű lyuk van. Hogyan lyukadt ki a koponya? Miért? Ki lehetett az illető? Ki véghezvitte a lyukasztást? Tülfélt-e a páciens? Napjainkban is vannak ilyen „agyafúrt” egyének? Számátlan kérdésre keressük a választ.

A lyuk, amely a koponyatetőn látható, a koponyalékelés, szaknyelven trepanáció eredménye. Moravicáról, a Koplalórlól származó lelet (is) azt bizonyítja, hogy az orvosok tisztában voltak a koponya megnyitásának tudományával, és eredménnyel gyakorolták. Az ősi csontvázmaradványokból az is kiderül, hogy már több ezer éve végeztek koponyalékelést. Számos olyan koponyát találtak, amelyen különböző alakú lyuk volt. Az esetek egy részében az is megállapítható, hogy a páciens a beavatkozást tülfélt. Az őskori sebész tehát tudta, milyen módon kell a „műtétet” végrehajtania, hogy elkerülje az életszervezést, hogy a csont átfúrásakor ne sértsen meg az alatta levő agyburkot. (Ilyenkor gyulladáshoz és gennyes szövődéshez vezet fel, s ez többnyire végzetes kimenetelű.) Miért végezték ezeket a műtéteteket? Az esetek egy részében orvosi megfontolásból. Ha a valakinek nagyot ütnek a koponyájára, a csont beroppan, betörik. Ha a sérülést nem kezelik, rövidesen gennyessodni kezd és elkerülhetetlenül beáll a halál. A gyógyulás alapfeltétele a szennyezett csontszilánkok eltávolítása, a seb kitisztítása és bekötése. A sebzékeltet le kellett kerekíteni, a sebet fertőtleníteni és a szabadon maradt agyhártyát valamilyen tárggyal védeni. Ez a tárgy helyenként változott, lehetett ezüst-, arany-, vagy bronzlemez, kagylóhéj, kőszűdő héja vagy más. A koponyalékelésre tehát többnyire sebesülés miatt volt szükség. Az is előfordulhatott, hogy valakinek gyakori fejfájása vagy visszatérő görcsrohamai miatt fúrták meg a koponyáját. Ilyenkor valószínűleg a feltételezett rossz szellem távozásához igyekeztek kaput nyitni. A primitív népek a betegségekhez kötött rágatódzást, a krónikus fertőzések azoknak a gonosz szellemeknek tulajdonították, amelyek a fejben vannak. A gonosz szellemet pedig ki kell engedni, s ehhez meg kell nyitni a koponyaboltozatot. Némely betegségnél a szellemet pontos helyre kötötték (az egyes agyközpontok hozzátartozólagos helyével). Az időnként önkivételbe eső emberek közé tartoztak a szellemidező és -űző képességekkel felruházott varázslók is. A népi szójárásból ismert „agyafúrt” ember is mindenképpen különleges észjárású lehetett (?)

WOLFGANG LAZIUS TÉRKÉPE (1570 előtt)

A XV. és XVI. század fordulóján se szeri, se száma azoknak a művészeknek és tudósoknak, akik mindenképpen felkeresték Bécsét. Itt tevékenykedett Wolfgang LAZIUS (1514–1565) is, I. Ferdinánd (1503–1564) orvosa, tanácsosa és tör-ténésze, az orvosi egyetem tanára. Buda elestekor (1541) tábori orvosként működött, majd a Fuggerek számára megrajzolja a Dunántúli haditérképet. Feltehetőleg a király utasítására készítette el 1556-ban Magyarország részletes térképét. Felhazs-nálta Lázár deák munkáját, de a Duna vonalán javított és tényleges torzulást hozott létre. Lazius lapunk 2. oldalán köz-ölt térképe először 1570-ben Abraham Ortelius (1547–1598) Theatrum Orbis Terrarum című atlaszának első kiadásában jelent meg. A Duna-Tisza köze gazdaságföldrajzának és tele-püléstörténetének tanulmányozásához Lazius munkáját font-os dokumentumként tartjuk számon. Annál inkább, mert a török korszak olyan időszakából meríti adatait, amely láthatóan az emlelt folyók mentén még különösen sok helységet tüntet fel. A térkép a kunok térségét Halastól északra jelöli meg. (A budapesti Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményéből) M. L.

A sebész koponyalékelés mellett főleg a honfoglaló magyaroknál volt elterjedt a jelképes trepanáció. Ilyen esetekben a koponyán határozott formát mutató vésekményok vannak. Nem törték át teljesen a koponya csontboltozatát, csak a felületére rajzoltak jeleket. Míg az előbbi, a sebész (tényleges) koponyalékelés eleink gyógyító tudományára vet fényt, az utóbbi, úgy látszik, a varázslatok világába vezet bennünket. A kutatások nem tudták teljes bizonyossággal megállapítani az effajta beavatkozás okát, célját. A vizsgált koponyáknak általában nem jellemző körös elváltozás, ezért feltételezzük, hogy az egyén a képzelt „természetfeletti” erők számára akart jelet vagy utat biztosítani, vagy valamilyen bajtól (természeti csapás, betegség) akarta megóvni magát; gyógyító eredményt akart elérni. Nagy a valószínűsége, hogy közvetett hatást igyekeztek elérni, nem a művelet ért el gyógyító hatást, hanem a művelet gyógyerejében való hit.

A koponyalékelés harmadik válfaja a halál után végzett kultikus trepanáció. A koponyatetőn vagy az őreglyuk (agy- és gerincvelő találkozási helye a koponyán) környékéről különböző formájú és mélységű felületi vagy teljes csontszérméket emeltek ki. Ebből a csontlemezéből varázserőjű amuletet (kabalát) készítettek.

A sebész és jelképes trepanáció esetében a környéki hegeselekről megállapítható, hogy tülfélt-e a beteg a beavatkozást. Az éles szélű lékelés arra utal, hogy az illető belehalt az operációba vagy közvetlenül utána halt meg. Több negyvenetminthetes lékelésről is tudunk, amelynek széle lekerekített, s csontképződés látható. A túlélés valószínűsége 50 százalék.

A sebész koponyalékelést mindig a kritikus helyen végezték, a jelképest általában a koponyatetőn.

A jelképes trepanáció szokásának kárpát-medencei megjelenése minden valószínűség szerint a honfoglaló magyarokhoz köthető. Mivel orvoslást sámanok végeztek, a jelképes trepanációt is ők csinálták. Ez porgyán hitvilághoz tartozó jelenség, amit bizonyít az is, hogy eltűnése egybeesik a kereszténységre való áttérések az idejével.

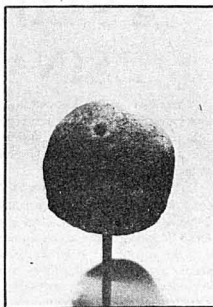
Mivel végezték a műtétet? A bőrt pengével vagy késsel felhajtották. A csontot pengével, égetéssel, vagy anyagokkal kímálással, henger alakú eszközökkel, dörzsöléssel vékonyították (vagy lyukasztották ki). Mindinkább elfogadott nézet, hogy a fenti eszközök-nyelveket helyett élel bíró, késszerű eszközzel lehetett végezni ilyen műveletet. Megtette a cápaof, az éles kagyló. Feltehetően a műtét idejére a beteget elbódították vagy lefogták, a művelet pedig körülbelül fél óráig tarthatott.

Az előkerült leletekből megállapítható, hogy férfiakon és nőkon egyaránt végeztek koponyalékelést, de fiatal és idős korban már ritkábban. A X – XI. századi temetőkből feltárt koponyák 0-17 százaléka volt lékel.

A egész világon elterjedt gyógyítás volt, mégis főleg Európában (ezen belül a honfoglaló magyaroknál) és Dél-Amerikában volt gyakori a koponyalékelés, amit ma is sokfelé végeznek: Óceániában, Észak-Afrikában (a kezelési költség nagy kőrső sör és egy kecske), a Kaukázusban. A század elején egyes esetekben Crna Gorában is végeztek koponyalékelést.

Tapasztalt pásztorok a kerge birka koponyáját lékeltek. Így távolították el a betegséget okozó kórokozókat. A birka koponyáján támadt lyuk peremét bekenték kékkel, a lyukra vásznat helyeztek, arra lennyit gapjút és hozzávárták az épen hagyt gapjúrétéhez. A birka ezután nem járt körbe-körbe.

A nyelvészek meggyőződése sokáig az volt, hogy nem lévén elég félésszű és megszállott, akiből sámanlétből lehetett volna, koponyalékeléssel csináltak mesterségesen elmebetegeket. Viszont a sámanok korában nem ismerték meg a koponyafúrást. Eszerint „agyafúrt” szavunknak semmi köze sincs óvszállásokhoz vagy honfoglalás kori tudásokhoz, ellenben középkori szerzetesi-orvosi iskolák révén elterjedt műtétet utal. **CZÉKUS Géza**

Lékel koponya

A SZABADKAI ZSINAGÓGA

A szecesszió latinul kivonulást jelent. A szecessziós stílus alatt azt a képzőművészeti, építészeti stílust értjük, amelynek képviselői a múlt század utolsó évtizedében kiléptek, „kivonultak” a historizáló stílus (neogótika, neoreneszánsz, neoromantika) követői köréből és egy teljesen új, látványos, öltöztet stílust alakítottak ki.

Ha a szecessziós stílus magyar változatát említjük, akkor a művészettörténetek majdnem mindegyikének képzeletében – néhány más kiváló alkotás mellett – biztosan a szabadkai Városháza és ennek az irányzatnak igazán kiváló gyöngyszeme, az úgyszintén szabadkai zsinagóga jelenik meg. Az az épület, amely már közel száz éve áll, amelyik mellett ezren és ezren mennek el naponta anélkül, hogy észrevennék, hogy milyen remek alkotás közelében járhatnak, hogy az izlésesen kialakított, májszínű keretekbe foglalt falfelületek még mai, romlott állapotukban is egy európai jelentőségű épületet alkotnak.

A zsinagógát, amelyet eredetileg Szegedre terveztek, egy év leforgása alatt, 1902-ben hoztak tető alá Jakab Dezso (1864–1932) és Komor Marcell (1868–1944) tervei alapján, a tíz-egynéhány évvel ezelőtt lebontott, zsidó iskola” terjedelmes udvarában. Ez volt az első szecessziós épület Szabadkán, amelyet később több hasonló elgondolás alapján tervezett épület követett. És Szabadka a zsinagógával első lépésre igazi remekművel gazdagodott; egy könnyed, lebegő, művészi ihletű objektumot kapott.

Az épület 1944-ig, addig, amíg a szabadkai zsidóságot is nem érte el a holokauszt tragédiája, eredeti rendeltetésének szolgált, majd amikor ugyanazon év őszén a gimnázium épületében orosz katonai kórházat létesítettek, ideiglenesen benne helyezték el a felesleges iskolai padokat – rak-tárrá változtatták. Később, a padok visszaállításakor a drága orgona alapos rongálásával kezdődött el a belső berendezés lerongyolódása, amit a későbbiekben az épület állagának gyors romlása követett, mivel a megmaradt zsidóságnak nem volt pénzügyi ereje rendes karbantartására, a hatóságok pedig sokáig nem találták érdemesnek megmentését. Csak húsz év múltával, talán az utolsó pillanatban, a kupola beszakadása előtt, 1975 áprilisában helyezette állami védelem alá a szabadkai regionális Műemlékvédő Intézet és kezdte el a Zsidó Hitközség beleegyezésével felújítását, azzal a céllal, hogy rendbetétele után kulturális célokra, elsősorban hangversenyek rendezésére használják.

Sajnos, azzal kell befejezni, hogy pénzhány miatt sem maga a központi épület, sem a hozzátartozó építészeti létesítmények (kerítés, sakterház és a hitközség épülete) nincsenek megnyugtató módon védve, jóllehet a zsinagóga az egyetlen szabadkai épület, amely a világörökség listáján szerepel.

SZ. L.

E számunk szerzői: BALASSY Ildikó levéltáros (Zenta), BE-SZÉDES Valéria néprajzkutató (Szabadka), CZÉKUS Géza biológus-antropológus (Szabadka), KALAPIS Zoltán művelődéstörténet-szerkesztő (Újvidék), KUNKIN Zsuzsanna főkönyvtáros (Szabadka), LALIA Gábor geográfus-levéltáros (Szabadka), MAGYAR László filológus-levéltáros (Szabadka), NÉMETH Ferenc helytörténész (Újvidék), PAPP Ferenc nyugdíjas (Gombos), RICZ Péter régész (Szabadka), SILLING István néprajzkutató (Kupuszi-na), SZEKERES László régész (Szabadka)

A zsinagóga (Prokes Szabolcs gyűjteményéből)

ÁLDOZATI FÜSTÖLŐ

A különböző őskori társadalmak szellemi életére, kultikus szokásai-ra rávilágító konkrét tárgyakat csak kivételes esetekben lehet találni.

A Közép-Európában meglehetősen elterjedt első földművelők, a korai neolitikum emberének telephelyén azonban elég gyakran ásnak ki a régészek olyan agyagból készült, négy lábán álló kis csészéket, amelyeknek az alkalmazására más magyarázatot nem nagyon lehet találni, mint hogy ezek a sőtartó nagyságú lábas edények kis füstölők, áldozati célokra szolgáló tárgyak voltak.

1950-ben Ludas-Budzsákon ástak ki az ottani, körülbelül 7000 éves település feltárásakor egy ilyen áldozati füstölőt (képnünkön). A szabadkai Városi Múzeumban őrzik.

SZ. L.

BÁCSORSZÁG – Alapító: dr. Csillag Károly (1862–?) Szabadka, 1904) – Vajdasági honismereti szemle – A Szabad Hét Nap havi melléklete – Megjelenik minden hónap első hetén – I. évf., 1. szám – 1995. június 8. – Szerkeszti a szerkesztőség: Beszédes Valéria, Czékus Géza, Lalia Gábor, Magyar László, Ricz Péter, Szekeres László, Tolnai Ottó – Felelős szerkesztő: SZEKERES László – Szerkesztő/olvasószerkesztő: Szabó József – Grafikai szerkesztő: Szalma László – Számítógépes tördelés: Roncsák Alexander – Fedőlap: Aczél Henrik (1876–1946) – Kéziratokat és képeket nem örvünk meg és nem adunk vissza